

AZ ÉRTELMEZÉS SZABADSÁGA

VERESS KÁROLY

Az értelmezésben rejlő szabadság-lehetőségek vizsgálata során két kérdés merül fel: Mi az értelmezés a szabadság vonatkozásában?, illetve: Mi a szabadság az értelmezés vonatkozásában? Ezek a kérdések voltaképpen egyetlen alapkérdés kibontakoztatási irányait jelölik. Ez pedig így fogalmazható meg: Hogyan lehetséges és miként érvényesül az értelmezés és a szabadság egymáshoztartozása?

Az értelmezés – interpretáció – folyamata az értelemigénynek az „inter”-ben, az egyik tapasztalattól és világtól a másikig terjedő „köz”-ben, a „közöttiség” mezőjében való középbe helyezésére, szóra bírására, megszólaltatására, s ily módon való érvényre juttatására és közössé tételére irányul.¹

Bár az „értelmezés” kifejezés jelentéstartalmi egy sajátos tapasztalatra utalnak, annak különféle, de egymással összetartozó mozzanatait világítva meg, az idők folyamán az értelmezés fogalma, a különböző elméleti horizontokban megfogalmazódó definícióknak köszönhetően igencsak differenciálttá vált, s egymásól messzemenően eltérő értelmezéskonceptiók alakultak ki. Ha összevetjük néhány kortárs gondolkodó – M. Heidegger, H-G. Gadamer, W. Iser, L. Pareyson, U. Eco, P. Ricoeur, G. Vattimo, stb. – idevágó fejtegetéseit, könnyen beláthatóvá válik, hogy az értelmezésről manapság is sokféleképpen beszélnek, s az egyes beszédmódok egymástól eltérő felfogásokat hordoznak. Egy ilyen észrevétel W. Iser megállapításával is egybevág, miszerint „az értelmezés” nem létezik, csak értelmezésfajták vannak.² Ezek sorában azonban viszonylag jól elkülöníthető két paradigmaticusnak tűnő megközelítési/megvalósulási mód:

a) Az értelmezés, mint valaki/valami által végzett művelet, eljárás, intellektuális aktus. Mint ilyen, az értelmezés *valaminek* az értelmezéseként valósul meg, valamely értelem vagy értelemösszefüggés felfejtéseként, kibontásaként, nyilvánosságra hozatalaként. Ebben a vonatkozásban az értelmezés

¹ Az értelmezésnek megfeleltethető görög kifejezés, a „hermeneia” alapjelentései – mondani, kimondani, magyarázni, fordítani – olyan folyamatokra utalnak, amelyek lényege átjárást teremteni két világ, két tapasztalati régió között, biztosítva az értelem átvitelét, az egyik világban képződő értelemnek a másikban való érvényre juttatását. A latin eredetű „interpretáció” kifejezés is hasonló jelentéstartalmakat hordoz: *interpres*, *etis* – 1. közbeszóló, közbenjáró; 2. magyarázó, fejtegető; 3. fordító; 4. tolmács.

² Vö. Iser, Wolfgang: *Az értelmezés világa*. Gondolat Kiadó – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Budapest, 2004. 20.

tárgyra irányuló, eltárgyasító viszonyulásként gondolható el, a szubjektum–objektum (S–O) viszony mintájára felvázolható interpretátor–interpretált séma mentén.³

b) Az értelmezés olyasmi, ami hozzátartozik annak a létehez, illetve lényegéhez, ami az értelmezett; azaz az értelmezés a létlehetőségeket felvázoló, kibontakoztató nyitott létfolyamat, tapasztalati hatásösszefüggés, értelemtörténet.⁴

Az előbbieken jelzett „köz”, „köztesség” és „közöttiség” az értelmezés mindkét megvalósulási módjában – bár különbözőképpen – de tetten érhető. Ez a „köz” nem más, mint éppen az értelmezéshez hozzátartozó szabadság terepe, illetőleg közege.

A szabadság kérdésének többféle filozófiai megközelítése lehetséges, amelyek eltérő, de egymásra is vonatkoztatható gondolkodásmódokat jelenítenek meg: a) a szabadság mint meghatározottság, determináció, pontosabban mint önmeghatározottság, öndetermináció, amelynek határt szab a fennálló körülmények kényszerítő erejeként jelentkező, de egyszersmind racionalizálható szükségyszerűség; b) a szabadság mint megvalósuló lehetőség, pontosabban a lehetőségek közötti szabad választásból kinövő lehetőség, amelynek határt szab a nem választott lehetőségek ellehetetlenülése, illetve a választott lehetőség elvalótlanulása; c) a szabadság mint szubjektíve megélt és reflektált objektíve cselekvő létállapot, amely a belsőleg szabályozó öntörvényűség és az önmagam választásán alapuló szabad, alkotó önérvényesítés egyszerre történő megvalósulása.

A szabadság különféle megközelítési módozatai alapvetően két paradigmátikus vonatkozást hordoznak: a) valakinek a szabadsága valamire, azaz a megnyilvánulások, a cselekvések szabadságaként felfogható szabadság; b) a szabadság mint valaminek a létmódja, ami valaminek a létehez lényegileg, alapvetően tartozik hozzá.

A szabadság egyik vonatkozásban sem tárgyas viszony; a szabadság nem tárgy, és semmilyen formában sem lehet eltárgyasítani, sem pedig tárgyi mivoltában birtokolni. Ez még olyankor is érvényes, amikor így fogalmazunk: szabadságot teremteni, szabadságra irányulni, (kisebb vagy nagyobb) szabadságot adni vagy kapni. Ilyenkor sem valamiféle tárgyiasított szabadságot

³ Ezt a felfogást jól kifejezi S. Sontag definíciója: „Értelmezésen én olyan tudatos gondolkodási műveletet értek, amelyet bizonyos szabályrendszernek megfelelően alkalmazunk.” – Sontag, Susan: *Az értelmezés ellen. Literatura*, 1996/3. 419.

⁴ Erre utal W. Iser megállapítása, miszerint az értelmezést „performatív aktusként” kell felfognunk és nem „magyarázó aktusként”. Addig, amíg egy magyarázat egy referenciakereten belül érvényesül, „a performatív aktusnak magának kell megteremtenie a saját szabályait”. Ezeknek a szabályoknak köszönhetően a tapasztalat nyitottá, az entrópia renddé, a szöveg érthetővé válik. – Vö. Iser: i.m. 21.

értünk rajta, hanem sokkal inkább felszabadulást, felszabadítást, szabadabb létezést, szabadságban való élest. A tárgyiasítás egyszer-smind racionalizálást is jelent. Tárgyiasító eljárásokkal, bizonyos határok között, a körülményeket a szabadság érvényesülése tekintetében kedvezőbbé vagy éppenséggel kedvezőtlenebbé lehet alakítani. De addig, amíg a körülmények kisebb vagy nagyobb mértékben racionalizálhatók, a szabadság soha nem racionalizálható a maga teljességében. Sőt, inkább a szabadság az, ami határt szab a körülmények racionalizálhatóságának, mivel éppen ott és abban érvényesül, ami a végsőig vitt racionalizációval szembeszegül.

Úgy tűnik tehát, hogy a szabadság nem másféle tapasztalatok tartozéka vagy velejárója, hanem olyan átfogó tapasztalat, amely éppen *ekként* a tapasztalatként születik. Más szóval, a szabadságot megélik, a szabadságban benne élnek, s ez a tapasztalat mindig az újonnan átélt élmény erejével – a kivívás, a választás, a kockázat, a teremtés erőfeszítésének, megszenvedésének élményeként – hat. Ezért nem mindig szerencsés a szabadságot a szolgálással egyoldálúan szembeállítani, mintha a szabadságból való kilépés szükségképpen a szolgálásba süllyedés állapota lenne. A szabadság mintegy belülről határolja és korlátozza önmagát, folyamatosan alkotva és alakítva önérvényesítésének a szabályait, s ez a történet maga is a szabadság szerves tartozéka. Ennélfogva a szabadság mindig határolt, de soha nem lezárható, véges, de nyitott folyamat. Bár soha nem élhető meg úgy mint befejezett és teljes szabadság, de a szabadság mindig kiteljesíthető, teljesebbé tehető.

A szabadságnak *szabadságtapasztalatként* való elgondolása során mindenképpen számot kell vetni a szabadság *kétarcúságával*, s az ezzel összefüggésben álló *paradox mivoltával*: a szabadság önérték, alap, amelyen az adottságok megváltozathatók és átértékelhetők, miközben ezen az alapon ő maga is folyamatosan újraértékelődik; a szabadságban a másként-lét lehetősége is mindig hozzátartozik a szabad létezés adott állapotához; a szabadságról való lemondás lehetősége is szükségképpen hozzátartozik a szabadsághoz, pontosabban a választásról való lemondás szabadsága is – szabadság. Ezért a szabadságra irányuló törekvés elközömbösülése, a szabadság iránti *közömbössé válás* állapota is együtt jár a megélt szabadsággal. Mint ahogy az önrendelkezés elbizonytalanító (létbizonytalanító) hatásainak, a ránk szabaduló lehetőségek közötti választás lehetetlenségének, a lehetőségek terrorjának kitett lét miként élhetné meg a szabadságát másként, mint *menekülésként* a szabadság elől?

Mindezek olyan vetületei a szabadságnak, amelyek a szabadság tapasztalatát szükségképpen az értelmezésre vonatkoztatják: a szabadság értelmezése, s ebben a számunkra feltáruló értelme folyamatosan alakítólag hat a szabadságban való élés létmódjára.

Értelmezés és szabadság összefüggéseit az értelmezés felől vizsgálva, hasonlóképpen kiderül, hogy az értelmezés – mindkét vonatkozásában –

szabadságmozzanatot tartalmaz: egyrészt, mint mozgás, átjárás, történés, alkotás szabadságot feltételez, mivel egy meghatározottság elmozdításával, kimozdításával jár együtt, másrészt az értelmezés szabadságot teremt, mivel ott, ahol értelmezés megy végbe, szabadság képződik, létesül és érvényesül.

Az értelmezési eljárások és gyakorlatok, a hozzájuk kapcsolódó elméleti és módszertani koncepciók története – W. Iser megállapítása szerint – a növekvő szabadságszint mentén haladt. Kezdetben a kánon, a szöveg tekintélye érvényesült, mivel a szöveg kijelölte az értelmezés határait, majd később az értelmezésnek létre kellett hoznia a saját kereteit.⁵ De a műveletként vagy eljárásként felfogott értelmezés sem előzetesen lefektetett, készenálló szabályok mechanikus alkalmazásaként valósult meg. Ellenkezőleg, az értelmezési művet a merev szabályokhoz igazodó eljárással szemben mindig a szabályok fellazítását, játékba hozását feltételezi. Az értelem ott bukkan fel, ahol rést tud ütni a szabályok alkalmazásán. Az értelmezés lényege a szabályoktól való eltérésben, *elhajlásban* mutatkozik meg, egy mindenkor *másik* szempont, egy lehetséges *másik* nézőpont bevonásában. Ebben különbözik alapvetően az értelmezés a magyarázattól, amely a szabály pontos alkalmazásaként lehetséges. Ily módon az értelmezés még akkor is, ha szabályokhoz igazodik, többféle értelmezési irány és lehetőség kibontakoztatását hordozza. Ezzel szemben a (tényleges, helyes) magyarázat csak egyféle lehet; amennyiben többféle lehetősége merül fel, óhatatlanul értelemezéssé változik át.

Az értelmezés a szabályozottságon kívül még másvalamit is feltételez: előzetes vagy hallgatolagos értelemösszefüggések birtoklását, egy „*potenciális értelmezési hálót*”, ami lehetővé teszi *más* értelemösszefüggések bevonását, játékba hozását, s egyáltalán a *másra* és a *másikra* való mindenkor vonatkoztatást eredményez.⁶ Mindez nyilván szűkítheti vagy tágíthatja – de folyamatosan játékban tartja – az értelmezés szabadságkörét. Ennélfogva a eljárási műveletekként felfogott értelmezés is (értelmezési) lehetőségek közötti *választást* feltételez, tehát a szabályon alapuló meghatározottságot a választás szabadságával társítja. Az értelmezés problémájának teoretikusai az ebben rejlő olyanfajta veszélyekre is figyelmeztetnek, amikor az értelmezési eljárás szabadságigénye túlterjedhet önnön belsőleg megvonható határain, vagy éppenséggel nem terjed ki e határok között felkínálkozó összes lehetőségre. Az első esetben – U. Eco kifejezésével – „*túlértelmezés*”-ről van szó. Ilyenkor az interpretáció túlburjánzása elnyomja az értelmezett mű vagy szöveg természetes állapotát, elemi hatását, s az értelmező olyan dimenziókat

⁵ Vö. uo. 24, 25.

⁶ Vö. Almási Miklós: Hermeneutika versus dekonstrukció. In: *Anti-esztétika. Séták a művészetfilozófiák labirintusában*. T-Twins Kiadó, Lukács Archívum, Budapest, 1992. 179.

tulajdonít az értelemzettnek, amelyek nem sajátjai annak, hanem az értelmező szeretné belelátni azokat. Az értelmezési szabadságnak az ilyenszerű túlerjedése önmagán azt eredményezi, hogy a szabadság önmagát emészti fel vagy szórja szét.⁷ A második esetben – J. Culler kifejezésével – „alul-értelmezés” történik, azaz az interpretáció nem jut el az értelmezett valós értelemtartalmainak a felderítéséhez.

Az értelmezés kérdéskörével foglalkozók az értelmezés szabadságának számos problémás aspektusára is ráirányítják a figyelmet. Almási Miklós kimtatja, hogy az értelmezés esetében is bekövetkezhet az elközömbösülés állapota. A potenciális értelmezési háló leépülése, vagy hiánya az értelmezés, s vele együtt az értelmezési szabadság *elközömbösüléséhez* vezethet. Ennek bekövetkezésében a megértés élményének elmaradása, az értelmezési erőfeszítés hiábavalósága, az értelmezendő mű unalmassága vagy közömbössége is közrejátszhat.⁸ Az értelmezés szabadságának az erőszak is határt szabhat. A „mű diktatúrája” érvényesülhet az értelmező felett olyankor – mutat rá Almási –, amikor a megértés egyértelműsége ellehetetleníti az értelmezési lehetőségek közötti szabad választást.⁹ De az erőszak fordított irányú is lehet. S. Sontag kiemeli, hogy az értelmezés is erőszakot követhet el a művön, a művészetben a tárgyiasító mivolta révén, amennyiben „használati tárgyat csinál belőle”, amely csupán arra lesz alkalmas, hogy „elhelyezzük gondolkodásunk kategóriarendszerének valamelyik fiókjában”.¹⁰

Az értelmezés – akárcsak a szabadság – nem racionalizálható teljes egészében. Ez az eljárásként vagy műveletként megvalósuló értelmezés esetében is érvényes. Ilyenkor is fennáll az értelmezés soha le nem zárható és be nem fejezhető volta. Az értelmezés ugyanis nem meríti ki az értelmet a maga teljességében, s ennélfogva a kívülről szabályozott értelmezés esetében is érvényesül az értelmezés paradoxona: az, ami egyértelmű, nem szorul értelmezésre; ami pedig értelmezésre szorul, az mindig többértelmű, nyitott teljesség, azaz a maga átfogó és teljes mivoltában értelmezhetetlen. Az értelmezésre váró/szoruló alkotás mindig ilyen. A rá irányuló értelmezés azáltal, hogy egy meghatározott értelemirányt nyit meg, valójában a többértelműséget egyértelműsíti. Ezzel viszont nemcsak hogy elszegényíti az értelemgazdagságot, s a sokoldalúságot egyoldalúvá változtatja, hanem egyúttal önnön érvényességét és szükségességét is megszünteti. Az értelemteljességet kimeríteni nem tudó végigvitt és lezárult értelmezés tehát önmagát szünteti meg. A befejezhetetlenséget, lezárhatatlanságot felvállaló értelmezés pedig

⁷ Vö. uo.

⁸ Vö. uo.

⁹ Vö. uo. 171.

¹⁰ Sontag: i.m. 421.

azáltal lehetetleníti el önmagát, hogy az értelem szétszórásának állapotát idézi elő, s a relativizmus vádjának teszi ki magát.

A külsőleg szabályozott értelmezés sem vonhatja ki magát a részesülés és részvétel ellentétes irányú hatásösszefüggéséből, mivel fő feladata éppen összhangba hozni az adott körülmények értelemigényeit a szöveg értelem-tartalmával, hozzáigazítani egyiket a másikhoz. S. Sontag figyelmeztet az ebben rejlő veszélyre: az értelmező azzal, hogy érthetőbbé akarja tenni a szöveget, valójában beavatkozik a szövegbe, mivel megváltoztatja annak értelmét, anélkül, hogy törölne belőle vagy újraírná.¹¹ Az alkotásból való részesülésre itt azután kerül sor, miután az már megtörtént, s ez bitorlást jelent, valami olyasmin a birtokbavevését az értelmező által, ami lényegileg nem az övé. Az értelmezés „nem önérték” – mutat rá Sontag –, s mégis annak a helyébe kerülhet, aminek az értelmezése: az olvasás helyébe kerülhet; a gondolkodás helyébe kerülhet; az értelmezés szabadsága a valós szabadság helyébe kerülhet.¹² Ennek felvethetőségére kétségtelenül okot ad az interpretáció reflexív, önmagára irányuló volta, ami az eljárásként megvalósuló értelmezés esetében is elkerülhetetlennek bizonyul: az interpretátor a művel együtt önmagát is interpretálja.¹³

Míndezenekben a műveletként vagy eljárásként gyakorolt értelmezés *kétarcúsága* mutatkozik meg: egyszerre lehet felszabadító hatású, s a szabadság korlátozásához, sőt elfojtásához vezető.¹⁴ Ennek következtében a kortárs művészetnek az értelmezéshez való viszonya is *ambivalens*: minél többértelmű-bek és absztraktabbak a művek, annál inkább értelmezésre szorulnak, de ugyanakkor a művészet, ha teheti, *menekül* az értelmezés elől, mivel a művészi szabadság, s ennél fogva önnön létértelmének veszélyeztetőjét látja benne.¹⁵

Az értelmezés, ebben az episztemológiai-metodológiai értelmében, még akkor is, ha éppen a hozzátartozó szabadság révén *ontológiai* dimenziók irányába is megnyithatónak bizonyul, valójában – O. Marquard szavaival – a „szöveggel mért léttel” helyettesíti a valós létviszonyt.¹⁶ Ennél fogva csupán

¹¹ Vö. uo. 418.

¹² Vö. uo. 419.

¹³ „A műben önmagunkat is kénytelenek vagyunk interpretálni.” – Almási: i.m. 172.

¹⁴ „Bizonyosfajta kulturális környezetben az értelmezésnek fölszabadító hatása lehet: segíthet benne, hogy új szemmel nézzünk a világra, átértékeljük a halott múltat, vagy hogy megszabaduljunk tőle. Más kulturális környezetben viszont reakciós, arcátlan, gyáva és fojtogató lehet.” – Sontag: i.m. 419.

¹⁵ A mai művészet „egy jelentős részét úgy is tekinthetjük, hogy az értelmezés elől való menekülés szándékával született”. – Uo. 421.

¹⁶ Vö. Marquard, Odo: A kérdés, amely úgy szól, vajon hogyan is szól a kérdés, melyre a hermeneutika a válasz. In: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Atlantisz, Budapest, 2001. 174.

egy járulékos létállapotnak tekinthető, amelyben ténylegesen nem a *lét módja* a döntő, hanem a létező és a létezés egy adott állapotához való viszonyulás módozata.

A kortárs filozófiai hermeneutika lehetővé teszi egy, az előbbinél sokkal átfogóbb ontológiai perspektíva megnyitását az értelmezés problémakörére, amelyben az értelmezés, mint létviszony, létfolyamat és mint tapasztalati történés gondolható el. Ebben, az ontológiai és a hermeneutikai szerves egymáshoztartozásából megnyíló horizontban az értelmezés és szabadság kapcsolata is egy mélyebb, lényegibb összefüggésként világítódik meg. Az alapgondolatot a legtisztábban L. Pareyson fogalmazza meg: az interpretáció „eredendő”, mivel „minősíti a léttel való azon kapcsolatot, amelyben magának az embernek a léte foglaltatik”. Az interpretációban valósul meg „az ember és az igazság alapvető összetartozása”. Ez azt jelenti, hogy „*az igazság nem más mint interpretáció és hogy nincs más interpretáció, csak az igazságé.*” Az interpretációnak ez az eredendő volta „magyarázza meg nem csupán minden emberi viszony interpretatív jellegét, hanem minden interpretáció ontológiai jellegét is a maga meghatározott és különös voltában”. Ennélfogva – mutat rá Pareyson – „az eredendő ontológiai viszony szükségszerűen hermeneutikus, és minden interpretációnak szükségszerűen van ontológiai jellege”.¹⁷ Hasonlóképpen gondolja ezt H.-G. Gadamer is, amikor minden értelemtapasztalat *lezárhatatlanságára* utal. A velünk megtörténtekek „az értelmére vonatkozó lezárhatatlan kérdés – mondja Gadamer – egy éppoly eredendő fenomén, mint az a kérdés, amit az emberi jelenvaló létnek tesz fel saját végessége”.¹⁸

A pareysoni problémafelvetésben az igazság fogalma meglehetősen kitágul, és túllépve a megismerés episztemológiai határain, ontológiai és hermeneutikai dimenziókban bontakozik ki. Ezzel egyidőben az interpretáció köre is olyannyira kiszélesítődik, hogy egybeesik az igazság teljes kiterjedésével. Ily módon az interpretáció problémaköre kiemelődik a hagyományos episztemológiai-módszertani kontextusából, s egy sokkal átfogóbb ontológiai és hermeneutikai perspektívába helyeződik.

Ha a megismerés felől közelítünk az értelmezés lényegéhez, Pareyson szerint úgy határozhatjuk meg azt, „mint a megismerés azon formáját, amelyben az »objektum« olyan mértékben tárul fel, amilyen mértékben a »szubjektum« kifejezi önmagát és fordítva”.¹⁹ Ez a fogalmazásmód viszont éppen arra utal, hogy az interpretáció nem (csak) a szó episztemológiai

¹⁷ Pareyson, Luigi: Az interpretáció eredendő volta. In. Olasz filozófiai hermeneutika. *Athenaeum*, 1992. I. kötet, 2. füzet. 115.

¹⁸ Gadamer, Hans-Georg: Szöveg és interpretáció. In. *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi. é.n. 19. 20.

¹⁹ Pareyson: i.m. 116.

értelmében vett megismerés, mivel az értelmezés egy tapasztalati egészet hoz mozgásba, s ebben egyszerre valósul meg feltáróként és történetiként, személyesként és ontológiaiaként, a maga konkrét szituációhoz kötött módján.²⁰ Itt Pareyson az objektumnak és szubjektumnak olyan egymásbavetülő összetartozását vázolja fel, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy feltárlásuk dinamikus egysége belsőleg kifejlő elválasztottságukon, közvetettségükön és közvetítettségükön alapul. Ebben az értelemben az interpretáció *közvetetiséget, elválasztottságot* termel.²¹

A közvetettség és közvetítettség már eleve beleértődik az interpretáció fogalmába. Gadamer is rámutat arra, hogy az interpretáció fogalma eredetileg „közvetítő viszonyra”, a fordító, a tolmács szerepére vonatkozott, s a nyelv „köztes-világa”, amely fenntartja és hordozza ezt a közvetítő viszonyt, ettől soha nem is szakad el teljesen.²² Gadamer szerint is ez különbözteti meg ténylegesen az értelmezést az „adott” pozitivistá fogalmának episzemológiai értelmű „közvetlenségétől”, de ugyanakkor azt is kihangsúlyozza, hogy az ember és világ között tökéletessé soha nem tehető közvetítés, amelyet az interpretáció teremt, voltaképpen a valódi és igazi *közvetlenség*, ami abban fejeződik ki, hogy valamit mint *valamit* értünk meg.²³ Az interpretációban foglalt *közvetített közvetlenség*, közvetlenül a dolognál magánál levésnek és – ezzel összetartozóként – közvetlenül a dolog értelménél levésnek a lehetőségét hordozza, ami egyszersmind a létező legszabadabban levésének (legteljeesebb magánál-való-levésének) és a létezőhöz való legszabadabb viszonyulásnak a lehetősége is. Ez nincs ellentmondásban az értelmezés *sztuálttségával*, helyezhet kötöttségével, egy meghatározott, konkrét értelmezési szituációba való belehelyezkedéssel. Ugyanakkor ez a benneállás a változó adottságok és körülmények közepette formálódó köztes állapot, egyfajta középre helyezkedés egy történésben levő, s ennél fogva a továbbhaladás irányában mindig *nyitott* folyamatban, amelyben különböző eredetű és tartalmú tapasztalatok kerülnek folytonosan kölcsönhatásba egymással. Ily módon ez a középre helyezkedés egyúttal a *közöttség* („inter-”) dinamikus létmódja, a „már nem” és a „még nem” közötti éppen elmozdulásban levés, amely egyesíti és egyszerre érvényesíti magában a szituációban való *benne állás* és a szituáció

²⁰ Vö. uo. 117.

²¹ „Az interpretáció maga választja el önmagát a tárgyától.” – Kulcsár-Szabó Zoltán: Az interpretáció fogalma „nem hermeneutikai” diskurzusokban. In. *Hermeneutikai szakadékok*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2005. 16.

²² Gadamer, H.-G.: i.m. 23.

²³ „Az interpretáció az, amely az ember és világ között megteremti a tökéletessé soha nem tehető közvetítést, s ennyiben az egyetlen valódi közvetlenség és adottság, hogy valamit, mint valamit értünk meg.” – Uo. 24.

adott határain való *túllépés* mozzanatait.²⁴ Az értelmezés tehát egyszersmind elszabadulás, kiszabadulás is egy szituációhoz való kötöttségből, mivel mindig az adott szituáció tovább(újra)építésével jár együtt. Az itt használt fogalmazásmód által sugallt linearitással szemben – ahogyan erre W. Iser is rámutat – az értelmezés korántsem egy lineáris folyamatként halad, mivel „az értelmezési módok a világ egyre fokozódó nyitottságára adott válaszként foghatók föl”, s így az újabb térképek megrajzolásával együtt a régiek újraolvasására is mindig sor kerül.²⁵ Az értelmezés hatásösszefüggés és hatás-történet, amely önmagát koncentrikus körökben továbbépítő és kiteljesítő folyamatként megy végbe; a meglévő és áthagyományozott tapasztalatok éppúgy szerves összetevőit képezik, mint az általa megnyitott horizontokban megszerezhető újabb tapasztalatok. Ezért a Pareyson által tételezett igazság megközelítése – az episztemológiai igazságeszménytől eltérően – nem kilépést feltételez a történelemből, s ezzel együtt önmagunkból és a saját szituációnkból, hanem ellenkezőleg, a tapasztalataink személyessége és szituáltsága, történelmi beágyazottsága az igazság feltárásának előmozdítóiként jelennek meg.²⁶

L. Pareyson az interpretáció eredendő voltának gondolatát az ember és igazság, a lét és igazság egymáshoztartozásából bontakoztatja ki. De mindaz amit így kifejt, igazság és szabadság, lét és szabadság egymáshoztartozására is érvényes. Igazság és szabadság bensőséges egymáshoztartozása ténylegesen az értelmezésben és értelmezésként valósul meg. Az így felfogott értelmezés pedig nem lehet más mint egymással belsőleg elválaszthatatlanul összetartozó lét- és értelem-történelmi folyamat.

Az igazság egyedüli adekvát megismeréseként elgondolt interpretáció Pareyson felfogásában azt jelenti, hogy az értelmezés a maga mindenkori személyességében és történetiségében „hagyja lenni” az igazságot, azaz az interpretáció az igazságban való élés nyitott és szabad létmódja.²⁷ Ennek egyik kifejeződése éppen az igazság egyedisége és megfogalmazásainak – interpretációinak – sokfélesége összetartozásaként valósul meg.²⁸ Az igazság egyszerre egy és mégis sokféle, s ez a szabad lét nyitott és változatos lehetőségeit hordozza. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az igazság elválaszthatatlan a személyes és történelmi értelmezéseitől, másrészt pedig azt, hogy nem ren-

²⁴ Interpretálni „annyit jelent, mint túllépni” – mondja Pareyson. I.m. 115.

²⁵ Iser: i.m. 23.

²⁶ Vö. Pareyson: i.m. 116.

²⁷ Vö. uo. 119.

²⁸ Az igazság megfogalmazásai, interpretációi „egylényegűek” – mondja Pareyson –, s „az egyik csupán a másikban találja meg a maga adekvát formáját és igazi jelentését”. – Uo. 122.

delkezik egyetlen és végérvényes interpretációval.²⁹ Az igazság interpretálhatósága tekintetében „kimeríthetetlen”.³⁰ Az interpretáció nem egy *rész*-igazság feltárása, és nem is egy *részleges* igazság, hanem maga az igazság, a mindenkori személyes és történelmi létmódjában.³¹ Pareyson úgy véli, hogy „az igazság kimeríthetetlensége és az ember szabadsága elválaszthatatlan egymástól”.³² Az igazság csakis az egyes, de nyitott, végérvényesen soha le nem záruló értelmezéseiben tárul fel és vehető szabadon birtokba, s minden ilyen szabad és személyes elmélyülés az igazságban csakis a más értelmezési perspektívákkal párbeszédben valósíthatja meg a kimeríthetetlen igazság folytonos megújítását. A különböző értelmezési perspektívák közötti *párbeszéd* és kommunikáció belülről kapcsolja össze az összes távlatot, az igazság sokféle, személyes megvalósításának a kimeríthetetlen lehetőségeit, anélkül, hogy kívülről is valamiféle homogén egységbe fogná össze őket. Pareyson úgy véli, hogy „a párbeszédnek ez a szabad nyitottsága” a leginkább megfelel az interpretáció természetének; ugyanis az interpretáció véget nem érő jellege nem a hiányosságáról, hanem „sokkal inkább annak tökéletes-ségéről és teljességéről, sőt gazdagságáról tanúskodik”.³³

Az előbbieket Pareysonnak egy arra utaló gondolata is megerősíti, miszerint az interpretáció magában hordozza a *bennerejlő* és a *beleértett* különbségét. Az interpretáció szabadsága nem abban nyilvánul meg, hogy a lét folyamatába tetszés szerint, önkényesen magyarázhat bele külsődleges szempontok szerint megkonstruált értelmet, hanem sokkal inkább abban, hogy a létben benne rejlő, végtelenbe nyíló értelemösszefüggések – „az igazság” – kimeríthetetlen gazdagságát a személyes és történelmi tapasztalatok változatos sokféleségeként tárja fel.³⁴

Ez pareysoni gondolat Gadamernek a szöveg és értelmezés viszonyára vonatkozó elgondolásával is összevág. Gadamer meglátása szerint az inter-

²⁹ Vö. uo. 130.

³⁰ Vö. uo. 133.

³¹ Vö. uo. 136.

³² Ezért „az igazság nem kínálja fel magát és nem munkál másként, csakis az egyes megfogalmazásokban, miközben feltáró és szétáradó jeleget ad nekik, és minden egyedi távlat csak egy saját személyes elmélyülés szabadsága révén és más perspektívákkal való szüntelen párbeszédben találja meg a lehetőségét a kimeríthetetlen igazság folytonos megújításának és eleven megvalósításának”. – Uo. 135.

³³ Vö. uo. 138, 139, 140.

³⁴ Az interpretáció – mondja Pareyson – „nem befejezett kimondása a beleértettnek, hanem végtelen feltárása a bennerejlőnek, amiből mindenki láthatja az előbbi szegénységét, szűkösségét, korlátozottságát az utóbbi gazdagságához, bőségéhez és végtelenségéhez viszonyítva”. – Uo. 149.

pretáció nemcsak „értelem-adás”, hanem „értelem-találás” is.³⁵ Ennek horizontjában az értelmezés és a szöveg egymáshoz való viszonya alapvetően átminősül. Ennélfogva a tényleges egymáshoztartozásuk nem azon alapul, hogy a készenálló szöveg értelmezésre szorul, hanem fordítva, a szöveg fogalma olyasmiként merül fel, ami „csak az interpretáció fogalmából kiindulva alkotható meg”. Hiszen csak az interpretációval összhangban és belőle kiindulva mutatkozik meg a szöveg olyasmiként, mint „ami voltaképpen adott és megértendő”.³⁶ Tehát a szöveg és értelmezés viszonya nem abban áll, hogy az interpretáció értelmet „ad” a szövegnek, mint ahogy ezt a hagyományos szövegértelmezési eljárások során tételezték, hanem az interpretáció szabadsága révén feltáruló kimeríthetetlen léttartalmak szerveződnek szövegekké, a végtelenbe nyíló értelemösszefüggések személyes, konkrét és történelmi kifejeződéseivé.

Mindezekből következően a lét értelmeként megvalósuló és feltáruló igazság, és az értelmes létezés konkrét, személyes és történelmi lehetőségeit megvalósító és kibontakoztató szabadság az értelmezésben egyazon lét- és értelem-történeti folyamat egymást kölcsönösen feltételező dimenzióiként tartozik össze. Az értelmezésnek oly módon való elgondolása, hogy az az igazság és szabadság egymáshoztartozását alapvető létviszonyként hordozza és valósítja meg, kiküszöböli mind a szubjektivizmus, mind az objektivizmus egyoldalúságait, s ebben a perspektívában a relativizmus gyakorta hangoztatott vádjá is meghaladhatóvá válik.

Mindazonáltal az *értelmezés szabadságaként* megélt emberi egzisztencia számára a lét nem egy racionális, statikus és tökéletes rend tapasztalataként tárul fel,³⁷ hanem a *lenni hagyás* és az *alkotó-teremtő hozzáállás* egymásba vetülő képességeinek és lehetőségeinek a választás kockázataitól korántsem mentes finom játékaként, amelynek mindig továbbhaladó mozgása folytán az igazság és szabadság egymáshoztartozására az *emberi felelősség* folytonosan megújuló horizontjában nyílik rálátás.

³⁵ Gadamer: i.m. 24.

³⁶ Uo.

³⁷ G. Vattimo ily módon összegzi Pareyson ide vágó konklúzióját: „Ha az emberi egzisztencia a szabadság ezen értelemben vett tapasztalata, akkor a létet nem gondolhatjuk el egyszer s mindenkorra adott, statikus és tökéletes, megbékélő racionális rendként; az maga is, mindenekfölött: szabadság, vagyis a pozitív győzelme a negatív fölött, ugyanakkor azonban a bukás lehetősége is.” – Vattimo, Gianni: Pareyson, a kockázat mestere. Isten a szabadság, a világ az értelmezés. In. Olasz filozófiai hermeneutika. *Athenaeum*, 1992. I. kötet, 2. füzet. 113.